

ÉLNI A BÖRTÖN UTÁN RÉSZLET VÁSÁRHELYI MIKLÓS ÉLETÚTINTERJÚJÁBÓL¹

KOZÁK GYULA BEVEZETŐJE

1981-ben, a forradalom 25. évfordulóján a hivatalosság mind a televízióban, mind a rádióban különösen agresszívan és aljas módon „emlékezett meg” 1956-ról mint ellenforradalomról. Ennek reakciójaként jött létre az a kerekasztal-beszélgetés, amelyben két éven át a forradalom kiemelkedő személyiségei mondták magnóra élményeiket, emlékeiket, tapasztalataikat. Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Hegedűs B. András, Litván György, Mécs Imre, Mérei Ferenc, Rácz Sándor és Vásárhelyi Miklós mint a forradalom aktív résztvevői, valamint a kérdezők oldalán Csalog Zsolt, Szabó Miklós és jómagam. Hegedűs B. Andrással ekkor már egy éve készítettünk életútinterjúkat a forradalom résztvevőivel, s természetes volt, hogy erre a beszélgetéssorozatra is az ő lakásán kerül sor. Hitünk szerint rendkívüli körülményekkel jártunk el, de mint HBA Történeti Hivatalban folytatott kutatásai kiderítették, a III/III-as ügyosztály pontosan tudta, hogy mi folyik, és kik a főkolomposok. Ma már csak találgatni lehet, hogy miért nem léptek közbe, miért nem kísérelték meg legalább a kazettákat elkobozni.

Mint az alábbi interjúrészletből kiderül, Vásárhelyi Miklós is ebben az időben tért vissza a politikához, ekkor hagyott fel azzal az elszigetelt privát léttel, amelyet a börtön után kényszerűségből választott. 1985-ben kezdtük el Miklóssal az életútinterjú, amely szintén két éven át tartott, a leirat terjedelme közel ezer oldal. A kétéves időtartamra magyarázatul szolgál, hogy a beszélgetéseknek csak egy részét rögzítettük, az idő egy jelentős részét a világban végbemenő változások értékelésével töltöttük. Ne feledjük, 1985-ben lett Gorbacsov a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, s az akkor megindult folyamatok várható hazai és nemzetközi hatásait rendkívüli izgalommal elemeztük. Sajnos ezekről a magnón kívüli beszélgetésekről nem készült feljegyzés. Általában úgy vetettünk véget e bevezető, gyakran több órás társalgásnak, hogy „no, elég a fecsegésből, kezdjünk munkához” – gyakran maga Miklós adta ki ezt az utasítást az órájára nézve.

Amikor az interjú elkészült, s azt Miklós elolvasta, velünk egyetértésben zárt anyagnak nyilvánította. Jó oka volt rá! A terjedelmes beszélgetéssorozatban ugyanis Miklós nem alkalmazta az öncenzúrát, s amilyen kíméletlenül mindent elmondott önmagáról, olyan kíméletlenül őszinte volt a másokról alkotott véleményének nyilvánításában is.

Közel tizenöt év telt el az interjú befejezése óta, amelyhez egy rövidebb, kiegészítő interjú még 1994-ben Murányi Gábor készített. Természetesen Vásárhelyi Miklós 1994–2001 közötti

¹ Az életútinterjú Hegedűs B. András és Kozák Gyula készítette 1985–1987 között az Oral History Archívum számára. Terjedelme 45 ív, nyilvántartási száma 3.

élete is joggal tarthat számot közérdeklődésre, s bár az ebben az időszakban történtek már a korábbiaknál sokkal jobban dokumentáltak, ez nem jelenti azt, hogy ne hiányozna az utolsó hét év története Miklós által előadva, kommentárjaival fűszerezve, s a sub rosa történésekkel kiegészítve. Hogy mégsem került sor egy újabb kiegészítő interjú elkészítésére, annak az az oka, hogy HBA-val úgy gondoltuk, nem lenne helyes Miklóst a szívműtét után olyan erőfeszítés elé állítani, amely megromlott fizikai állapotával nem összeegyeztethető. Magánbeszélgetések és az 1956-os Intézet kuratóriumi ülései alkalmával egyaránt tapasztalhattuk, hogy fizikai állapotának romlása ellenére szellemileg teljesen friss, s biztos, hogy lett volna még mondanivalója – rajtunk keresztül is – az utóknak.

Az alább közreadott szerkesztett részlet bemutatja, hogy a forradalomban részt vevőkkel szembeni megtorlás nem fejeződött be a börtönből való szabadulással, hanem szinte a rendszerváltozásig tartott. A szokásosnál sokkal nagyobb kapcsolatrendszerrel és sokoldalúan konvertálható tudással rendelkező Vásárhelyi Miklós sorsa is azt bizonyítja, hogy a nála kevésbé exponált helyzetben lévők a börtönből kikerülve egzisztenciálisan milyen mértékben lehetetlenültek el. De megtörhetetlen életkedve, humora, családja szeretete még a legnehezebb helyzeteken is átsegítette Miklóst, s bármilyen munkát is derűvel és furfanggal volt képes túlélni, anélkül, hogy értelmiségi, politikusi énjét egyetlen pillanatra is feladta volna. A felidézett emlékek azt is bizonyítják, hogy a magyar társadalom milyen gyalázatosan gyáva volt a kádári terror nyomására, de bemutatnak olyan embereket is, akik nem törődtek a hivatalos kánonnal, s kiálltak a barátjuk mellett. Úgy gondolom, ez az interjúrészlet sokkal többről szól, mint Vásárhelyi Miklós börtön utáni egzisztenciális hányódásairól, legalább ennyire szól arról a furcsa magyar vagy inkább kelet-európai mentalitásról, amelynek máig szenvedő alanyai vagyunk. S szól Miklós rendíthetetlen optimizmusáról, bölcsességéről, a vele szemben aljasul viselkedőkkel szembeni elnéző fölényéről. S neki lett igaz! Ahogy Litván György írta Vásárhelyi-nekrológiájában, Miklós megmaradhatott a nem hivatalos hierarchia legmagasabb közméltóságának, mindannyiunk családfőjének.

Az 1960-as amnesztiával szabadultam. Velem egy időben egy csomó „nagyidős” is szabadult, akikre nem vonatkozott az amnesztia, ők egyéni kegyelemben részesültek. Egyszerre engedtek ki ötvenhatosokat – Várad Gyulát, Déry Tibort, Donáth Ferencet, Jánosi Ferencet, Haraszti Sándort és Hágy Gyulát – és ávosokat – mint Farkas Mihályt és Péter Gábort. A szabadulásról már napokkal korábban ha nem is hivatalosan, de hallottunk, és biztosak voltunk abban, hogy a hír igaz. Mint később kiderült, a rádió éjszaka mondta be, s amikor Tímár István halotta, hogy másnap életbe lép az amnesztiarendelet, azonnal átrohant a feleségemhez, Edithez elújságotni neki a hírt. Donáth Feri már a börtönben tudta, hogy ezzel az amnesztiával ő is szabadulni fog, mert vagy Ujhelyi Szilárd, vagy Szirmai István elmondta a feleségének, de Feri olyan szkeptikus volt, hogy az utolsó percig nem hitt benne.

Velünk csak reggel közölték, akkor lett bizonyossá. Beszóltak a zárkába, s felolvasták azoknak a nevéit, akik szabadulni fognak. A mi zárkánkból Haraszti Sándor, Donáth Feri, Várad Gyuszi meg én szabadultunk. Földvári Rudolf és Márton András nem kapott egyéni kegyelmet, ami számomra teljesen érthetetlen volt. Ültünk a zárkában, és vártuk, hogy szólítsanak. De nem névsor szerint ment, mert én Déryvel együtt szabadultam, utolsónak szólítottak. Kiadták a pénzünket, a szabadulólevelünket, meg le kellett adni a kincstári holmit, s megkaptuk a civil ruhánkat. Ez már délután történt. Déry tudta, hogy őt Böbe, a felesége kocsival várja, és közölte velem, hogy elvisznek engem is, aminek nagyon örültem. Böbe már

VÁSÁRHELYI MIKLÓS 1917. október 9.–2001. július 31.

reggel óta várta Déryt egy taxival, amelyben még Horváth Zoltán ült. Edit nem tudott elmenni a gyerekek miatt. Valóban behozták, de Déryék zsugoriságára jellemző, hogy a fogaskezeknél kitétek azzal, hogy nekik nem esik útba a Hankóczy utca. Onnan egy zsákkal a vállamon, taxival mentem haza.

Edit a három gyerekkel várt. Már borzasztóan izgatottak voltak, estefelé volt. Amikor a két kisebb gyerek, Marcsi meg Pisti megláttak, megijedtek, és elszaladtak, úgy kellett előcsalogatni őket. Három éve nem láttak, talán már nem is emlékeztek rám. Nem tudták, ki ez a rongyos, szakadt idegen, aki a vállán egy ilyen ócska zsákkal beállít.

Olyan rossz anyagi helyzetben volt a családom, hogy az egyik szobát ki kellett adni albérletbe. Román Józsika lakott ott hosszú évekig a hátsó szobában. Amikor megérkeztem, szenzációs vacsorát készített, amire átjöttek a szüleim meg a húgom is. S ezzel az aktussal kezdődött meg a civil életem.

Román Jóska hogy került hozzátok?

Rajk Júlia és Köves Erzsi közvetítésével, mert Román Jóska is a Szabó Ervin Könyvtárban dolgozott, és éppen akkor vált el a feleségétől, és a közelben, a Radna utcában lakott a mostani felesége, Panni. Nagyon rendesen viselkedett a Józsika: amikor hazatértem, azonnal közölte, hogy abban a pillanatban, mihelyt mi akarjuk, ő elmegy, és átadja a szobát. De annyira le voltunk rongyolódva, hogy még egy jó darabig szükségünk volt arra a pénzre, amit a szobáért fizetett.

Hazajövedel nem javította, hanem kezdetben tovább nehezítette a család anyagi helyzetét?

Igen, mert például Edit elveszítette a gyerekek után járó családi segílyt, mert hazatért a családfő. És hosszú ideig gondot jelentett, hogy nem volt a gyerekeknek SZTK-juk. Amikor Marcsi eltörte a kezét, óriási probléma volt bevinni a János-kórházba, hogy begipszeljék. Végül Miklós János, az SZTK vezérigazgatója vagy valami nagyfőnöke elintézte. Segítségével kaptam egy olyan papírt is, hogy bár nem vagyok állásban, azért nekem és a gyerekeknek jár az SZTK.

Nem volt valami vidám a szabad élet kezdete...

Szabadulásom után a lépcsőházban találkoztam Déry első feleségével, Oravec Paulával, aki közölte, örül, hogy itthon vagyok, majd megjegyezte, hogy mindenütt jó, de legjobb otthon. Mintha egy nyaralásból tértem volna haza! Egy kedves, most már nagyon idős, de nagyon csacsi néni, aki már akkor is ilyen csacsi volt.

Fölöttünk laktak a Széll Jenőék, ez jó szomszédság volt. A házban laktak még Gondos Ernőék és Eckhardték, a szótáros Eckhardt zenész fia. És alattunk olyan régi lakók, akik nagyon félték tőlünk mint kommunistáktól. Aztán később kiderült, hogy nem nekik volt okuk a félelemre.

Hogyan kezdődött meg a konszolidáció a munkában, illetve a pénzkeresetben?

Nagyon nehéz volt az indulás. Edit nem taníthatott, nem engedték gyerekek közé, a Pedagógiai Könyvtárban helyezték el, így mégis egy kicsit közelebb maradt a szakmájához. Egyébként a munkakönyvében a mai napig az áll arról a két esztendőről, amit Romániában töltött, hogy önkényesen távozott a munkahelyéről, megszakítva a munkaviszonyát. Többször tettünk kísérletet ennek a kijavítására, mindedig sikertelenül. A könyvtárban elég sokat kellett dolgoznia, a gyerekek pedig még kicsik voltak. Az anyagi helyzetünkre jellemző, hogy a hazatérésem után el kellett adni azt a bundát, amelyet még Romániában kaptunk, és el kellett adni a koloniál garnitúrához tartozó íróasztalt is. Azóta is egy íróasztalunk van Edittel, azon osztozunk, beosztjuk egymás között.

A külső, anyagi körülmények ilyenek voltak. Ugyanakkor feltűnést keltett, hogy hármunkat, Harasztit, Donáthot meg engem – de csak hármunkat! – behívtak a pártközpontba. Sándor József elvtárs foglalkozott velünk, a Kádár-titkárság vezetője. Külön-külön fogadott mindannyiunkat, Aczél György társaságában. Egymás után kerültünk sorra. A beszélgetés hercigeskedéssel kezdődött, hogy milyen jól nézel ki, meg mi ez ahhoz képest, mint amikor mi voltunk börtönben, mondta Aczél. Ilyen kedélyeskedések után elmondták, hogy ne menjek sehová, s ha bármilyen problémám van, forduljak a párthoz, személy szerint Sándor elvtárshoz. Ez az elhelyezkedésemre is vonatkozott. Mindhármunk esetében kétezer forintban jelölték meg azt a határt, amennyit kereshettünk. Donáthot elhelyezték a Földművelési Minisztérium könyvtárába, ahol Dinnyés Lajos volt a vezető, s kétszer egy héten kellett bemennie. Harasztit kegydíjat kapott a fővárostól. Nekem pedig az Európa Könyvkiadót jelölték ki munkaadómul, de nem úgy, hogy ott állást kapok, hanem hogy külsős lektor leszek, és havi kétezer forintnyi munkát adnak majd. Hiába mondtam, hogy ez nekem nem megfelelő, ez egy teljesen bizonytalan, esetleges munka. Azt válaszolták, hogy a párt így gondolta, s ez nekem így lesz jó. Alkalmi munkára lettem hát kárhoztatva. Elzárkóztak attól, hogy szerkesztő legyek, hogy rendes állásom legyen. Amilyen derűs légkörben kezdődött a találkozás, annyira hűvösen fejeződött be. Annál is inkább, mert elkezdtem arról beszélni, hogy mi kijöttünk ugyan, de a börtönben százával maradtak benn fiatalok, diákok, munkások, és hogy az amnesztia nagyon szűkmarkú volt, és gondolniuk kellene arra is, hogy ezekkel az emberekkel mi lesz. Erre elég élesen azt mondták, hogy nem vagyok én senkinek a szószólója. Én meg azt válaszoltam, hogy igenis a szószólójuk vagyok, hiszen évekig együtt ültem velük. Ettől aztán eléggé elromlott a hangulat. Mélységes undorral jöttem el tőlük, és néhány nap múlva jelentkeztem Bíró Líviánál, az Európa Könyvkiadó igazgatójánál. Bíró Líviát még az 1945 előtti időkből ismertem, de a legnagyobb meglepetésemre magázva fogadott, mintha nem ismert volna. S megismételte, hogy ez a kétezer forint a limit, ennél többet nem kereshetek. És ezt be is tartották. Annak az előlektorálási osztálynak, ahová én dolgoztam, Gellért Gábor volt a vezetője, aki sokszor hónapokig nem adott munkát, mert mindig megnézte, hogy éppen hol tartok, elértem-e a kétezer forintot. Amikor például Brechtet fordítottam, amit a televízióban is játszottak, kaptam egy nagyobb összeget, és aztán kiszámították, hogy hány hónapig nem kapok tőlük munkát. Nagyon szigorúan betartották.

És máshová nem dolgoztál?

Kezdetben nem. Az első ember, aki ezzel nem törődött, bár megmondtam neki, hogy mi a helyzet, Lukács Juszuf volt, a *Világosság* főszerkesztője és Palkó Magda. Ők valóban nagyon emberien

és barátilag viselkedtek. Magdát még rádiós korából ismertem, Juszuf pedig 1945-ben szemianáriumra járt hozzám, amikor még medikus volt. Újságoknál nem is próbálkoztam. Magyarországon akkor az nem volt normális helyzet, hogy valakinek nincs állandó állása, nincs SZTK-ja, nincs nyugdíjalapja.

Edit nevén nem vállalhattál munkát?

Ehhez ismerni kell a helyzetet. Az emberek magatartására két dolog volt nagyon jellemző. Az egyik a nagymértékű közönyösség, érdektelenség, mert már mindenki sütötte a maga kis pecsenyéjét, és azzal volt nagyon elfoglalva. A másik meg a nagyfokú félelem. Akkor azért éreztem én, hogy az 57–58-as terror megtette a magáét. Az emberek nagyon féltek.

Orvosi ügyekben szerencsére jött segítség, mert amint kijöttem a börtönből, Herman Erzsi azonnal megvizsgált, és utána is bármi gondom volt, foglalkozott velem. De lehetett volna olyan helyzet, mint egy műtét, vagy a gyerekekkel valami, ami miatt kórházba kell menniük, s akkor nem tudom, hogy mi történt volna. Szilárdkán keresztül többször üzentem Aczélnek, hogy változtasson ezen a helyzeten, de nem történt semmi. Szirmai többször is üzent, hogy nem tud semmit tenni, értsem meg, párthatározat van a helyzetemre vonatkozóan, titkársági határozat írta elő, hogy nekem ez jár. S egy időnek el kell telnie, amíg a helyzet megváltozik.

Egy este együtt vacsoráztunk Ujhelyi Szilárdékkal a Gellértben, s Szirmai, aki véletlenül járt arra, odajött az asztalunkhoz, megölelt, rendkívül baráti volt. Szirmai egyébként másban is és máskor is baráti és segítőkész volt velem. Többször üzent Szilárdékkal, hogy milyen jelentések érkeznek rólam, hogy mit beszélek, hol mit mondok. Még konkretizálta is, hogy tudjam, ki vamzol, s hogy az uszodában ne politizáljak, hanem a nőket nézzem.

Nem rossz tanács... És ki vamzolt?

Azt nem mondom meg. Szirmai is kellően cinikus volt, azt mondta, ha a Miki olyan okos fiú, hogy tudja, hogy ez egy rendőrállam, s ezt mindenütt hirdeti is, akkor miért viselkedik így, miért pofázik? Így nézett ki a mi viszonyunk.

És a barátok, ismerősök hogyan viselkedtek?

Jellemző a korszakra, hogy egy gyermekkori barátom, akit tízéves korom óta ismertem, s aki akkor a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatója volt, amíg én a börtönben voltam, végig nagyon rendes volt a családommal. Segítette Editet, ruhát hozott a gyerekeknek, mindenféleképpen. De amikor kiszabadultam, úgy jött el hozzám, hogy az autóját a Hankóczy utca sarkán hagyta, és gyalog jött a házig. Ami persze nagyon naiv dolog volt, de jellemzi a hangulatot. Az is jellemző, hogy kik kerestek fel egyáltalán. Természetesen Boldizsár Iván, aki Edittel végig nagyon rendesen viselkedett. Meg Pethő Tibor, Gömöri Endre, Csatár Imre... más nem nagyon.

Sárközi Márta nem segítette a családot?

Mi valahogy ebből kimaradtunk, de Mártával közvetlenül a kiszabadulásom után találkoztam, mert több helyre kellett üzenetet vinni a bentmaradtaktól. Sárközi Mártának és Bibó Boriskának együtt vittem üzenetet Bibó Pistitől. Meg kellett mondanom, hogy hol van eldugva egy kézirat. Aztán Márton Jancsihoz mentem, akinek az öccsétől, Andrásztól vittem üzenetet, aki a Zrínyi Katonai Akadémia parancsnoka volt. Egy Harmónia cigaretta dobozának a belső felére írta az üzenetet, ezt kellett kézbesítenem. És Göncz Árpfi feleségének, aki akkor egy házban lakott Szilágyi Ellával Óbudán, a városi házakban.

Mennyire tartottak ki a börtönbéli barátságok?

Váradai Gyuszival nagyon összebarátkoztunk a börtönben. Amikor kijöttünk, úgy nézett ki, hogy ez a barátság tartani fog. Őt persze nagyon bántotta, hogy nem hívták be a pártközpontba, vagyis nem gondoskodtak róla. De a felesége párttag volt, funkcionárius, s nyilván ő tiltotta el tőlem. S aztán tökéletesen megszakadt mindenféle kapcsolat közöttünk. Az elmúlt harminc évben egyetlenegyszer találkoztunk, akkor is én kerestem fel.

És a régi barátok? Egyáltalán: milyen társasági életet éltetek?

Nem nagyon volt társaságunk a szabadulásom után. Persze összejöttünk azokkal, akiknek még benn voltak a hozzátartozóik, elsősorban Litvánékkal és persze Losonczy Gyuriékkal, de másokkal nem sokat érintkeztünk. Fáradtak is voltunk, és nagyon sok dolgunk volt. A három kisgyerek és a nagyon rossz anyagi körülmények is akadályoztak abban, hogy túl nagy társasági életet éljünk.

Milyen volt a kapcsolatod Nagy Imre családjával?

Erről nem szívesen beszélek, mert Romániában sok feszültség volt az asszonyok között. Edit, Rajk Júlia, Haraszi Marika, szóval akiket én jobbfejta embereknek tartok, és különösen Nagy Zsóka között. Macát, Nagy Imre feleségét még inkább elviselték, de ő is gögös és kellemetlen modorú ember volt, de azért egyenes. Zsókáékkel nem forszíroztam a viszony helyreállítását. Jánosi pedig teljesen depressziós volt. Maca nénihez Edittel el-eljártunk. De tudom, hogy sem Donáth, sem Haraszi nem látogatták Maca nénit, tulajdonképpen a Romániában összezárt asszonyok közötti izék miatt.

És Erdős Péter?

Vele nem lehetett nem helyreállítani a kapcsolatot, mert ő rögtön rákapcsolt, jelentkezett, beszélt és beszéltetett, és nem kevés sikerrel. Úgyhogy vele tulajdonképpen egészen 1964-ig, amíg rendőri figyelmeztetésben nem részesültem, és az állásomból ki nem dobtak, addig elég rendszeresen találkoztam, Edit és a barátaim élénk tiltakozása ellenére.

Nem próbáltál valamit tenni, hogy a helyzeted konszolidálódjon?

Próbáltam, de 1962-ig teljesen sikertelenül. Akkor aztán Szilárd közvetítésével Szirmai le szólt Aczélnak, és Aczél behívatott. Akkor ő még miniszterhelyettes volt, nagyon kisfű. Közölte, hogy a párttól utasítást kapott, hogy a saját területén helyezzen el. „Mire gondolkod?” – kérdezte. Rögtön a Képcsarnokot javasolta, meg ilyen lehetetlen dolgokat. Én arra kértem, hogy helyezzen el egy könyvkiadóhoz lektorok. Kezdett vakarózni, hogy kevés a státus, kevés a hely stb. Igyekezett lebeszélni, de én kitarítottam. S akkor nagyon kedvetlenül átszólt Köpeczi Bélának, aki akkor kiadói főigazgató volt. Aczél kelleetlenkedett, próbálta magát mentetgetni, hogy majd lesz egy igazi szocializmus, de itt mindannyian csak felőrökdünk, és olyanok vagyunk, mint a trágya, amelyből majd kinő a növény, az igazi élet. Én mondtam neki, hogy egyáltalán nem érzem magam trágyának, s ezt Aczél nagyon nem vette jó néven. Aczél irtó hiú és érzékeny ember volt.

Köpeczinél tartunk. Elmentél hozzá?

Elmentem, de ő átpasszolt Aradi Nórihoz, aki akkor a képzőművészeti főosztály vezetője volt. Persze őt is „kislány korától” ismertem, még a *Szabadság* című laptól, ahol voluntőr volt. Rendkívül ambiciózus nő volt, s majdnem mindenki igen jól megismerte őt a főnököktől a beosztottakig. De nem sokáig volt ott, mert átkerült a katpolra, és már onnan, estin végezte el a művészettörténet szakot. Mondanom sem kell, hogy ő is magázott, és közölte, milyen nagy gond számára, hogy állást szerezzen nekem. Mondtam neki, hogy sikerült azt az egyetlen helyet megtalálni, amihez semmit nem értek, talán csak a turistakönyvek jöhetnek még számításba. De még így is három hónapig tartott, amíg odakerülhettem. Amikor jelentkeztem, fogadott Nemes elvtárs, a Képzőművészeti Kiadó Istenben boldogult igazgatója.

Melyik Nemes volt ez a sok közül?

Egy nagy, hülye, kövér. És Újvári, a párttitkár. Közölték velem, hogy ők ugyan nem kértek engem ide, de ha a párt így döntött, alkalmaznak. Elég jó társaság volt ott, Körner Éva, Havas Lujza és Végh Jancsi, egy nagyon katolikus érületű középkorász művészettörténész. Mind nagyon barátságosan, de legalábbis kollegiálisan fogadtak, még D. Fehér Zsuzsa, a lektorátus vezetője is rendes volt velem. Ő találta ki, hogy szakirodalmat ugyan nem tud rám bízni, de akkor

már kezdtek kiadni a művészéletrajzokat, szerkeszem azokat: Van Goghot, Michelangelót stb. Ez aztán tényleg nem jelentett számomra nagy gondot. S nem szekíroztak, ami óriási dolog volt. Hetente kétszer kellett bemennem, s egy bő, nagyon nyugodt esztendő töltem itt.

Közben Szilárd a Filmtudományi Intézet igazgatója lett, s engem – persze ismét csak Szirmai hozzájárulásával – odavett félállásba, amittől ugrásszerűen javultak az életkörülményeink. Közben megalakult a *Tükör* című lap is, amelynek a főszerkesztője formálisan egy alkoholistá pasai volt, de a lap képi részét ténylegesen Pelbárt Oszai és Reismann Jancsi csinálta. Amikor a lap megindult, kitalálták, hogy legyen benne egy világtükör rovat, ami tulajdonképpen képes válogatás a nemzetközi sajtóból, és ennek a szerkesztésével, elkészítésével engem bíztak meg, s ezért heti fizetést kaptam. Nem kellett státusba venniük, nem lettem újra újságíró, nem kellett, hogy a MÚOSZ tagja legyek, viszont mégis rengeteg külföldi újsághoz jutottam, és ezt a munkát hetente pár óra alatt el tudtam végezni. Rövid idő alatt ez lett a lap legvonzóbb része, és a mai napig is él. Most Edit csinálja. 1977-ben, amikor az infarktusom volt, már nem bírtam tovább csinálni, és átadtam neki. Fekete Sanyi nagyon kollegiálisan viselkedett, mert hagyta, hogy Edit folytassa a rovatomat. Három helyről kaptam fizetést rendszeresen, ezáltal jelentősen megnőtt a jövedelemem, és ugrásszerűen megjavult az életszínvonalunk.

Mit kellett csinálnod a Filmtudományi Intézetben?

Akkor vette át Bíró Yvette a *Filmkultúra* című lapot, ő értett a filmhez, de nagyon, én meg értettem a lapcsináláshoz, s az volt a dolgunk, hogy az addigi teljesen jellegtelen lapból egy jó és olvasható szakmai folyóiratot csináljunk. Bíró Yvette akkor népszerűsége, hatalma, befolyása csúcspontján állt, az egész filmszakmát jól ismerte, s én is rajta keresztül ismerkedtem meg a filmes emberekkel. Yvette rendkívül kollegiálisan viselkedett. Ez a békeesség eltartott egy darabig, egészen addig, amíg teljesen váratlanul magához nem hívatott egy Kocsis nevű mókus, akit még 1956 előttről ismertem. Közölte, hogy az *Élet és Tudomány*-tól elmegy valaki, és vegyem át annak a helyét. Én ezt semmiképpen sem akartam, de tudatta, hogy ez nem neki jutott az eszébe, hanem Szirmai szölte neki. S más vonalon Szirmai megüzente, hogy azt szeretné, ha lassacskán visszatérnék a sajtóba. Én visszaüzente Szirmainak, hogy szívesen beszélnek velem, de ha erre nincsen mód, akkor így üzenem, hogy én viszont egyáltalán nem szeretnék visszatérni a sajtóba, mert nekem ott nincs helyem.

A *Magyarország* megalakulásakor konkrét javaslat formájában is fölmerült a nevem, Szirmai engem terjesztett be a Politikai Bizottság elé, de egyedül maradt ezzel a javaslatával. Elutasították, mégpedig azzal, hogy én nem bizonyítottam be, hogy méltó lennék rá, hogy visszakérüljek ebbe a csodálatos szakmába. Éreztem, hogy az *Élet és Tudomány* nekem nem lesz jó, de nem voltam elég óvatos. Elvesztettem az éberségemet.

Az ötvenes években megtanultam, hogy az a legjobb, ha az embert nem látják, nem figyelik, nem tudják, hogy mit csinál, hogy egyáltalán létezik. Sokszor megtörtént, hogy például operaházi díszbemutatókra vagy fogadásokra nem mentem el, mert gondoltam, ha elmegyek, akkor valamelyik pasas meglát, és az eszébe jutok. Itt is ez történt. A Hírlapkiadóhoz tartoztunk, és a *Népszabadság* „palotájába” jártunk át ebédelni. Olcsó és nagyon jó koszt volt, és délben a többiekkel én is átmentem. Mint később kiderült, a megjelenésem nagyon nagy visszhangot keltett, olyannyira, hogy valami értekezleten az egyik fejes azt kérdezte, hogy „arról nincs még szó, hogy a Vásárhelyit ide akarnák hozni az én helyemre”. És ekkor megindult mindenféle erőteljes fűrés. Többektől visszahallottam, hogy a rendőr Szabó László, tudjátok, melyik, a *Kék fényes*, meg mások is rosszalották, hogy mit keresek én ott. Ki ez a Vásárhelyi tulajdonképpen? Hogy van ez? Mindehhez hozzájárult a Hruscsov bukása után bekövetkező merevedés, az egész politikai légkör romlása és a rólam egyre szaporodó vázolásokról, bejelentésekről. Szirmai megint nagyon tisztességes volt, mert azt üzentem, hogy kapja

rólam a jelentéseket, s egy darabig tudja csinálni, hogy azokat bedobja a szemétkosárba, de aztán egy idő múlva már nem tudja megtenni. Aztán behívtattak a Gyorskocsi utcába. Közben Kállai Gyula lett a miniszterelnök. Róla már mindent elmondtam: egy hülye, lusta, semmirekellő, buta stb. ember volt. És ő volt a legfőbb előmozdítója annak, hogy elkerüljek az újságírói pályáról. A Gyorskocsi utcában Harangozó Szilveszter fogadott, és rendőri figyelmeztetésben részesített.

Milyen indoklással?

Hogy én miket mondok. Nem részletezték. Hiába forszíroztam, hogy tulajdonképpen miről van szó, nem mondott részleteket, csak annyit, hogy sokat beszélek és értékelek, és hogy hallgatnak és hivatkoznak rám az emberek. És persze ezzel nagyon veszélyes voltam. Donáth Ferit rettenetesen izgatta, hogy hogy történt, mint történt, mi volt, hogyan hallgattak ki. Szemmel láthatóan megerősítették benne azt az elhatározást, hogy ezekkel nem szabad többé szóba állni. **Nem akarunk itt vizsgálótisztként kérdezni, de valaminek még kellett lenni...**

Valami még csakugyan volt. Rendszeresen összejártunk Futó Dezsővel, Kéri Kálmánnal, Révész Andrással. Nem volt semmi különös, nyíltan beszélünk erről-arról. De kiderült, hogy Futó meghívott valakit, aki részletesen beszámolt ezekről a találkozásokról.

A legendárium azért ezt úgy tartja számon, hogy ha nem is úgy, ahogy Harangozó elvtárs gondolta, de mégis ezek különböző pártok politikusi voltak, s az egésznek volt egy népfrontos jellege, egy koalíciós beszélgetéssorozat volt...

Valóban tartottunk rendszeres megbeszéléseket, inkább beszélgetéseket, és nem is lett volna a világon semmi baj, ha Futó nem hozza el ezt a pasast. Amikor megkérdeztem tőle, hogy került ez oda, nem kaptam értelmes magyarázatot. Kéri egyszer hazafelé menet mondta nekem, hogy ez velem együtt volt Recskén, és már ott is mindenki tudta, hogy vamzer Közismert volt, hogy besúgó!

Milyen időközönként jártatok össze?

Ezek inkább társasági, társadalmi összeröffenések voltak, egy-két hónapoként. Nálam is voltunk, Révész Andriséknál is, és szinte mindig feleségestől. Tulajdonképpen ez volt a társadalmi életem.

Mondhatjuk, hogy a margón lévő, egykori vezető politikusok összejöttek?

Igen, mondhatjuk. Nem álltunk távol egymástól. S a Harangozó elvtárs intése után néhány nappal Kocsis behívatott, és közölte, de tényleg rendkívül letörten, hogy utasítást kapott, hogy el kell bocsátania az *Élet és Tudomány*tól. Akkor aztán már ment minden a maga útján. Behívtattak a személyzeti osztályra, ahol közölték velem, hogy elbocsátanak, és okként azt a paragrafust írták be, amelyik a politikai megbízhatatlanságot tartalmazza.

Ehhez nem kellett fegyelmi eljárás?

Nem kellett. Nálam nem volt semmilyen fegyelmi eljárás. Úgy látszik, a rendőri figyelmeztetés pótolta a fegyelmit. Ez olyan nehéz szituációba hozott, hogy nyilvánvalóvá vált, ezek után sehová sem tudok majd elhelyezkedni.

A Filmtudományi Intézetből is kivágtak?

Nem, mert Szilárd úgy tett, mintha nem tudna az egészeztől semmit se. De a Filmtudományi Intézet kötve volt ahhoz, hogy valahol legyen egy főállásom, mert az csak egy másodállás volt. Mindenfelé próbálkoztam, de a próbálkozásaim eredménytelenek maradtak. Pikler Feri megpróbált bevinni az OMFH-hez, ahol rengeteg nem a nyilvánosság számára szánt szakmai dolgozat készült, s azokat kellett volna szerkesztenem. Mivel Aczél azt üzentte, hogy bárhol elhelyezkedhetek, csak a kultúra területén nem, azt gondoltam, és Pikler Feri is azt gondolta, hogy odavehet. Jelenlétemben hívta fel Aczélt, aki azt mondta neki, hogy nem bízhat meg ezzel a munkával. A Compack vezérigazgatója is fel akart venni propagandistának, de azt sem enge-

délyezték. Nagyon megalázó helyzetbe kerültem, mert még az Anyagmozgatási és Csomagolástechnikai Intézethez sem mehettem el, ahová Déri Tibor, az ottani igazgató fel akart venni. Először azt mondta, ő nem kérdez semmit, ő nem törődik semmivel, és felvesz. Egy hét múlva aztán közölte, hogy nagyon sajnálja, de nem megy. Aztán a Zsigmondi Bandi, aki az Állami Hirdető Vállalat vezérigazgatója volt, azt mondta, minden el van intézve, de pár nap múlva ő is telefonált, hogy sajnálja, de nem megy.

A belügy nyúlt utánad? Mert azért Aczélnek erre nyilván nem volt sem energiája, sem lehetősége.

Nem tudom, mert soha nem kérdeztem semmit. De nyilván a belügy éberségének köszönhettem az irántam megnyilvánuló fokozott figyelmet. Végül Kádár Iván tudott segíteni. Egyébként ő a kiszabadulásomtól kezdve hihetetlen barátián és áldozatkészen viselkedett. Beszélt egy régi vasasos haverjával, aki korábban belügyes, akkor pedig az OKISZ elnöke volt. Veres Jósának hívták. Azt mondta, hogy őt nem érdekli semmi, ő sportolók százait helyezi el kamu állásokba, s engem is el fog helyezni. S ez így is történt, felvettek az Építőipari Ktsz-be anyagbeszerzőnek a Leonardo da Vinci utcába, ezernyolcszáz forintos fizetéssel. Így Szilárdnál is megtarthattam a mellékállásomat, és senki nem szólt egy szót sem, ahogy azt Veres megjósolta. Ez valamikor 1964-ben vagy 1965-ben volt. S Szirmainak ismét volt egy jó gesztusa, mert személyesen leszólt a *Tükör* szerkesztőjének, hogy ott megtarthatom az állásomat, így az is megmaradt. S még azt is üzenté Szirmai, hogy hülyeség és provokáció a részemről, hogy elmentem a szövetkezetbe anyagbeszerzőnek. De visszaüzentem Szirmainak, hogy szép dolog a *Tükör*, de ott nincs SZTK, nincs nyugdíj, s nem tudom vállalni a három gyerekkel, hogy a levegőben lógnak.

Közben bekövetkezett 1963, a nagy amnesztia. Mennyiben változtatott ez a társadalmi kapcsolataidon?

Egy szempontból változtatott, Bibó személyét illetően, merthogy őt kiengedték. Akkor Bibó még egyáltalán nem ismerték, nem volt divatban, nem tudták, hogy ő milyen nagy politológus. Persze én Boriskával korábban is rendszeresen találkoztam, amíg Pisti bent volt, aztán amikor kiszabadult, akkor velem nagyon sokat találkoztam. Azt hiszem, hogy rajtam kívül, Ilylyésen meg Tóth Bandin kívül mással nem is nagyon érintkezett, mert Boriska, a felesége borzasztóan félt mindenféle kapcsolattól. Pista és köztem volt egy állandó, rendszeres kapcsolat, velünk rendszeresen összejártak, de ők egyébként nem hívtak meg senkit, és ők se nagyon mentek senkihez. De vendégek, barátok hozzánk se nagyon jártak, mert a velem való barátság inkább kompromittáló volt, mint előnyös. Persze Litván Gyurival a jó barátság rögtön helyre állt, de hát az egy kivételes dolog volt. Voltak olyanok, akik a kirúgásom után annyira megijedtek, hogy megszakították velem a kapcsolatot.

Szirmairól sok jót mondtál. Minek volt köszönhető, hogy irányodban ennyi jóindulatot tanúsított?

Amikor 1953-ban a Tájékoztatási Hivatalhoz kerültem, rengetegen kerestek fel, elsősorban olyanok, akiket a korábbi időszakban valamilyen méltánytalanság ért. Akit kidobtak, elbocsátottak, eltöltöttek stb. Voltak esetek, amikor tudtam segíteni, különösen, amíg Nagy Imrének nagy volt a tekintélye, mert addig mindenki úgy tekintette, hogy ha én kérek valamit, az olyan, mintha Nagy Imre kérné, és ha tesznek egy gesztust, akkor neki teszik azt. Szirmai barátnője a rádiónál dolgozott, s amikor Szirmait lecsukták, rögtön kirúgták a barátnőjét a rádiótól, s utána is nyúltak, ezért sehol nem tudott elhelyezkedni. Egészen alacsony szintű munkát végzett, talán mosogatott vagy takarított, miközben a férje megmaradt újságírónak. Mert persze volt férje, és ettől volt a helyzet különösen pikáns. Az asszony eljött hozzám, és kérte, hogy vizsgálják felül a helyzetét. Felhívtam Benke Valériát, hogy vegye vissza a rádióhoz, de ő a legeléesebben tiltakozott, és meg is akadályozta. S akkor szóltam Vadász Ferinek, aki a MÚOSZ főtitkára volt, és vele öt perc alatt elintézttem, hogy vegyék oda valamilyen normális állásba. Ez volt az egyik, amiért Szirmai hálás volt nekem. A másik pedig, hogy amikor kiszabadult, és már rehabilitálták, hónapokig senki nem akart vele szóba állni, a pártba sem vették

vissza, s olyanokat mondtak rá, hogy cionista meg kém meg ügynök, szóval csupa baromságot, s hogy mindenféle anyagi visszaéléseket követett el, amiből persze egy szó sem volt igaz. És akkor szoltam a Hardynak, hogy vegye oda a Bizományi Áruházhoz, mert ennek az embernek rettenetes anyagi gondjai voltak, mert persze annak idején, amikor lecsukták, a feleségét is kirúgták. De a dolog folytatódott azzal, hogy a Kiss Karcival beszéltem, hogy mit hülyéskedtek, ez egy réges-régi, derék káder, vegyéték vissza. S akkor Szirmai valamilyen kis pártbüntetéssel visszakerült az anyaszentegyházba, s állást is szereztem neki. És ezt Szirmai soha nem felejtette el. De részemről ez nem volt politikai tett, mert soha nem gondoltam arra, hogy Szirmai valaha még számítani fog, csak egyszerűen megsajnáltam, és segítettem rajta.

Ellentétben oly sok emberrel, ő ezt nem felejtette el...

Sőt messzemenően exponálta magát, s azt hiszem, hogy Aczél Szirmai megbuktatásába nagyon bedolgozta Szirmai velem való liberalizmusát. Azt hallottam, hogy nyilvánosan az orra alá dörgölte, hogy ezt a megátalkodott pasast, aki én voltam, Szirmai támogatta.

Tehát elkerültél a szövetkezetbe, amit mi már úgy ismerünk, hogy a „szövíbe”. Mit csináltál itt, hogy éreztél magad?

Anyagbeszerző lettem, s nagyon furcsa volt a helyzetem. Egyrészt tudták, hogy Veres helyezett oda, aki mégiscsak az OKISZ elnöke, de a szövetkezetben egy ávós volt a személyzetis, akit kifejezetten a brutalitása miatt bocsátottak el. A párttitkár pedig egy munkásőr felesége volt, nem is akárkinek, hanem annak a Halas Lajosnak, aki korábban a munkásőrség országos parancsnoka, azt megelőzően pedig igen magas rangú elhárító tiszt volt. Csupa ilyenfajta emberek voltak ott vezető beosztásban. Maguk a tagok pedig javarészt pomázi és szentendrei svábok voltak. Veres a Vasasnak is az elnöke volt, tehát igen jó kádernek számított abban az időben. Az anyagbeszerzési osztálynak – ahová én kerültem – a vezetője egy tartalékos, továbbbszolgáló százados volt.

Kezdetben lavírozni, egyensúlyozni kellett ezek között az emberek között, de a zöm nagyon hamar rájött, hogy voltaképpen közjük tartozom. A közvetlen főnököm Wals Ernő volt, aki azt mondta, hogy ő tudja, nem vagyok odavaló, és azt akarja, hogy minél jobb dolgom legyen, de persze a munkát el kell végezni. Reggel nem kellett bejárnom, mert előző nap mindig megkaptam a feladatokat, hogy hová kell mennem, mit kell beszerezni, így megmenekültem a reggel hét órai kezdéstől, a bejárástól. Dél körül vagy még később mentem be, amikor már elvégeztem a rám kiosztott munkát. Cserébe viszont addig maradtam benn, amíg megjöttek a teherautók, meghozták az árut, s azt én átvettem, így nekik nem kellett benn maradniuk a munkaidő után, fél négykor elmehettek haza. Korábban inspekción tartottak, de amikor én odakerültem, ez megváltozott. Átvettem az árut, igazoltam a sofőrök meg a szállítók idejét, aztán még elmentünk a Práter utcába ezekkel a trógerekkel egy fröccsöt meginni, és utána hazamentem. Furcsa, kettős életem alakult ki. Délelőtt intellektuel voltam – ekkor írtam a *Hatalom mesterségét* is –, és fél egyre bementem, s attól kezdve tróger voltam.

Mit jelentett az anyagbeszerzés, hiszen te ehhez nem értettél...

Az anyagbeszerzés azt jelentette, hogy cipelni kellett öt kilogramm szeget vagy klozetpucolót, mindenfélét. Egy csomó telepünk volt, ahová mindenféle dolgok kellek. De nekem nem az volt a lényeg, hogy mit kell cipelni, hanem hogy minél könnyebben be tudjam szerezni, ne kelljen sokat mászkálni utána, és ne kelljen szaktudás a beszerzéshez. Én váltottam ki minden hónapban a vasúti meg a villamosbérleteket. Később aztán belejöttem, és én is értettem annyit a dolgokhoz, mint a többiek.

Ezt a fraternalizálást, az együtt fröccsözést ezekkel az emberekkel hogyan élte meg?

Jól! Voltak közöttük nagyon nagy bunkók, de egy teherautó-sofőr az már rang volt. De volt egy csomó remek kisiparos, akiket belekényszerítettek a szövetkezetbe.

Tudták ezek az emberek, hogy te zsidó vagy?

Nem, de nem is érdekelte őket. Ezek az emberek nem voltak antiszemiták. Amikor a Verest szidták, akkor nem úgy szidták, hogy szar zsidó, hanem hogy rohadt kommunista. Odakerülés után néhány hónappal összebarátkoztam az elnökkel is, aki egy nagy munkabuzi volt, és gyakran mentünk együtt haza. Ilyenkor együtt sétáltunk a körútig. Így teltek a hosszú évek, egészen 1972-ig voltam a „szövíben”. Kifejezetten jól éreztem magam. Kellemes társaság volt, rengeteg duma, pletyka. Minden névnapot, születésnapot megünnepeltünk, s azt hiszem, mindenki mindenkivel lefeküdt, keresztül-kasul. Nagyon lezser, könnyű élet volt. Sok fiatal, csinos lány is volt, mert a Veres kedvence a Vasas kézilabda-szakosztálya volt, s a lányokat itt helyezte el sportállásba, s akkor még nem csak a fizetésért jártak be a lányok. Jópofa, nagyon csinos, fiatal lányok voltak, nem panaszkodhatom, jól telt az életem.

Mennyit kerestél?

Kezdetben ezernyolcszáz forint volt a fizetésem, de amikor 68-ban vagy 69-ben a főnököm, Wals Ernő egy súlyos műtéten esett át, ideiglenesen én lettem az anyagbeszerzési és szállítási osztály vezetője. Ez nekem rossz volt, mert többet kellett benn lennem, de a pénzem is több lett. Ekkor történt, hogy hozzánk került egy báró Bezerédy, egy nagyon buta, volt hivatásos testőrtiszt. A legbutább és legrosszabb fajta ember, akit a szövetkezetben megismertem. És sajnos benzinjegyeket sikkasztott. Nem akartuk lebuktatni, ezért megbeszéltük az elnökkel, akivel ekkor már nagyon jó viszonyban voltam, hogy adjunk neki egy hét haladékat, szedje össze a pénzt, és akkor elsimítjuk az egészet. És akkor kezdtek jönni a Konkoly-Thegék, Ferdinándy, különböző grófok és bárók, és hozták a dohányt, rakták össze a Bezerédynek a pénzt. Végül összejött, és sikerült a pasast megmenteni a börtöntől.

Nagyon lazán elintézted, hogy délelőtt intellektuel, délután meg melós voltál. De azért ehhez elég sok energia is kellett. Hogy bírtad?

Bírtam, mert nagyon jó kondícióban voltam. Nem jelentett különösebb megerőltetést. S ne feledjétek, hogy még a *Tükört* is csináltam, rendszerint este, amikor hazatértem. Minden második nap be kellett menni a *Tükör* szerkesztőségébe a külföldi lapokért. De ezzel is csak nőtt a népszerűségem a szövetkezetben, mert vittem magammal a *Sternt*, a *Paris Matchot*. És a palik nézték a meztelen csajokat, a nők meg az elegáns ruhákat. Mindig várták, hogy mikor érkezik a sajtó. Kinek volt Pesten akkor ilyen fotóválasztéka?

És mikor írtál könyvet?

Délelőtt. Tizenegy-tizenkettő tájékan indultam el otthonról, addig dolgoztam. Úgy szerveztem, hogy az anyagbeszerzést egy-két óra alatt elintézzem – Walsot csak az érdekelte, hogy háromig beérjek, és ők időben haza tudjanak menni. Így át tudta adni nekem az ügyeket, melyik kocsi hová menjen másnap, mert a kocsik korábban indultak, mint ahogy a „szövi” kinyitott. Úgy tudtam beosztani az időmet, hogy a délelőtti munka után gyakran még otthon is ebédeltem. A teherautó-sofőrökkel pedig egy nagyon jó alkut kötöttem. Az alku lényege az volt, hogy minél korábban jönnek be, én annál több órát igazolok nekik. Így mindenki nagyon jól járt. Ők megkapták a túlórákat, én meg korán haza tudtam menni. Általában hat óra tájt otthon voltam, kivéve, amikor bulik voltak.

Valami nekem nem stimmel. Nehezen tudom elhinni, hogy egy olyan nyughatatlan embernek, mint amilyen te vagy, valóban megfelelő lett volna ez az élet. Nem illik bele a rólad kialakult képbe. Nem akartál kilépni, továbblépni?

Persze hogy akartam, rengeteg kísérletet is tettem, de valamin mindig megbukott. 1970-ben, amikor Szirmai már megbukott, s Aczélból politikai bizottsági tag lett, Szilárdék nagyon forszírozták, hogy az Irodalomtudományi Intézetbe kerüljek, de Aczél a leghatározottabban ellenszegült ennek. Mentem volna én többfelé is, de mindig megbukott a dolog. Senki nem

merte az én érdekekben Aczélt felhívni, pedig akkor nyilván ment volna. Aczél mindig azt mondta, hogy igazán nem várható el tőle, hogy a Vásárhelyi érdekében bármit is tegyen. Ne ki mindegy, hogy hová helyezkedem el, de a kisujját sem hajlandó mozdítani értem. S amikor Szilárd megkérdezte Aczélt, hogy miért ez a nagy ellenállás velem szemben, Aczél válaszolt is: mert a Vásárhelyi engem hülyének tart. Amikor először útlevelet kértem, persze csak pirosat, szocialista országokba szólót, Aczél kerekén megmondta, hogy Vásárhelyi ne menjen külföldre. Ha ki akar vándorolni, akkor nagyon szívesen segít, sőt még azt is megüzenete, hogy bizonyára hasznára lehetek az Olasz Kommunista Pártnak.

Végül hogyan békéltetek meg Aczéllal?

Ez egészen különleges módon történt. Aczél kisebbik lánya Edit tanítványa volt a Markó utcai gimnáziumban. Edit megszállott pedagógus volt, ami sok közeli ismerősömet ellenem fordította, mert mindenkivel egyformán bánt, senkivel nem kivételezett, és ezt sokan rossz néven vették. Edit nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy már nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy egy gyerek mennyit ér, hanem sok más szempontot is. Ő csak végezte a munkáját. Így volt ezzel az Aczél kislánnyal is, akit a gimnázium négy éve alatt Edit tanított. Nagyon gátlásos kislány volt, s Edit úgy kezelte, mint egy olyan gyereket, akinek segítségre van szüksége. És a kislány négy év alatt nagyon sokat változott. S hogy ebben Edit is szerepet játszott, arra abból is lehet következtetni, hogy az érettségi után apja, anyja fölhívta Editet, és köszönetet mondtak neki. Aczél ekkor a felesége, Zsuzsa befolyására megenghült velem szemben. Azt mondta a Szilárdnak, hogy milyen rendes ember ez a Vásárhelyiné, kár, hogy egy ilyen pasashoz ment férjhez. Ezzel Editet azóta is gyakran ugratom.

Edit mikor került vissza a tanári pályára?

1962–1963-ban, szintén a Szirmai segítségével. Először a Váci utcai általános iskolába került, két év után pedig a Markó utcai gimnáziumba, ahol egészen 1977-ig tanított. Akkor volt az infarktusom.

Szövetkezet, három gyerek, *Tükör*... Mire maradt időd egyáltalán? Hogyan maradtál értelmiségi? Hogyan maradtál politikus?

Akkor még nem volt politikai élet. Valami döbbenetes volt a közöny és az érdektelenség 56 iránt. Senki nem kérdezte meg tőlem, hogy hogy volt, mint volt. Viszont naponta olvastam a *Neue Zürcher Zeitung*ot meg az *International Herald Tribune*-t, így arról, ami engem érdekelt, tudtam.

A szövetkezetben élted meg 1968-at, a prágai bevonulást. Meg ott volt a maoista összeesküvés, a Haraszi–Pór-ügy...

Erről a maoista ügyről csak nagyon távolról tudtam, semmiféle közvetlen információm nem volt, de rokonszenveztem a gyerekekkel, nem a maoizmusuk miatt, hanem mert mégiscsak akartak valamit, s nem nyugodtak bele abba, ami itt van. Személyesen senkit sem ismertem közülük, és az információim is nagyon hiányosak voltak.

Nem voltak olyan baráti, társasági kapcsolataid, akikről informálódhattál volna? Ezt nem is értem...

Nagyon felszínesek voltak a kapcsolataim még Donáthtal, Harasztival is, mert ebből a Harangozó-féle rendőrségi figyelmeztetésből azt a tanulságot vontam le, hogy csak úgy tudok védekezni, ha elszigetelődöm. Évekig nem érintkeztem senkivel Fekete Sándoron és Litván Gyurin kívül. Fekete ugyanis a kiszabadulásomtól nagyon forszírozta a barátságot, erőteljes volt a közeledés a részéről. Sokat jártunk egymáshoz, s borzasztóan feldobott bennünket a 68-as csehszlovákiai dolog, és nagyon sokat reméltünk tőle. De annál nagyobb volt a letörés, amikor a Dubček-érának vége lett.

Tánczos Gáborral sem voltál kapcsolatban?

Tánczossal igen, de vele se olyan sűrűn. Bácskai Vera és Edit között még Romániában igen

jó barátság alakult ki, s ők időnként eljöttek hozzánk, de Tánczos mindig nagyon elfoglalt volt. Egyébként hogy mennyire vigyáztam, hogy elszigetelt maradjak, még Luppára is lehetőleg akkor mentem ki, amikor nem volt Litvánnál társaság. Félttem, hogy teljesen lehetetlenné tesznek. Különösen az Aczél üzenete után attól tartottam, hogy olyan helyzetet teremtenek, hogy el kelljen mennem az országból, hogy ne legyen más választásom, mint elmenni. De én semmiképpen sem akartam kivándorolni! Ebben családi és érzelmi okok is közrejátszottak, meg a korom is, bár igaz, hogy fiatal voltam, még nem voltam ötvenöt éves, de nem akartam semmiképpen elmenni.

Mikor kaptál először útlevelet Nyugatra?

1970-ben. És akkor természetesen Edittel elmentünk Olaszországba.

Végül hogyan kerültél el a szövetkezettől?

Abban, hogy az Irodalomtudományi Intézetbe kerüljek, Márkus Lacinak volt a legnagyobb szerepe. Hihetetlen szívóssággal és agresszivitással forszírozta a dolgot. Az utcán elkapta Aczél, telefonon fölhívta, bement hozzá, addig erőszakoskodott, míg Aczél 1972-ben megadta a kutatói állást. Közben Szilárd elment a minisztériumba filmfőigazgatónak, és Papp lett a Filmtudományi Intézet igazgatója, és az első dolga az volt, hogy az én szerződésemet felbontsa. Viszont már 1970-től Soproni János, aki a *Filmhíradó* főszerkesztője volt, hetente két napra igénybe vette a munkámat. Amikor végeztem a „szövíben”, akkor kimentem a „filmhíradóba”, ahol külpolitikai szövegeket kellett írnom. Soproni 1972-ben átment a filmgyárba, egy ideig az 1. sz. stúdió vezetője volt, s amikor a Papp kirúgott, Soproni odavett a filmgyárba dramaturgnak.

Ötvenöt éves korodban, 1972-ben ismét minden megváltozott körülötted. Mondhatjuk, hogy végre, majd két évtized után konszolidálódottál?

Tulajdonképpen a véletlenek összejátszása volt ez, hogy az Irodalomtudományi Intézetbe kerültem és a filmgyárba félállású dramaturgnak. Megint szobatisztának érezhettem magam. Újra kezdtek hívni, meg jöttek az emberek is. Korábban inkább elkerültek, nem nagyon közeledtek, nem barátkoztak.

Mennyire volt ennek a két állásnak színekúra szaga?

Semennyire! És én sem tekintettem annak. Nagyon komolyan kezdtem, sokat dolgoztam, rengeteget kutattam, sokat jártam a levéltárba. S elég hamar ki is adtuk Szinaival meg Márkussal ezt a kötetet a két világháború közötti baloldali sajtóról, amely távolról sem kapta meg azt az elismerést, amit megérdemelt volna. Ez a cenzúrabizottság dokumentumkötetete, amelyhez én írtam az előszót, és Márkussal közösen szerkesztettük. Amikor pedig Dersi megbetegedett, majd meghalt, Szabolcsi engem bízott meg a magyar sajtótörténet szerkesztésével. Nyilván megkérdezte illetékes helyen, hogy ezt rám bízhatja-e, s örült, amikor áment mondtak rám. Két-három év után meg is jelent az első kötet, s eléggé előkészítettem a másodikat is. Magán a könyvön is sokat dolgoztam, de sok volt a szervezői tevékenység, mert ezeknek a köteteknek nagyon sok munkatársa volt. Az egyes kötetek főszerkesztői pedig olyan nehéz bóherek voltak, mint Kosáry Domokos meg Németh G. Béla meg Mucsi Feri, meg egy jó ideig még Márkus Laci. Úgyhogy ezekkel nem volt könnyű boldogulni. Nem volt tehát ez az állás színekúra, ellenkezőleg, inkább sokkal több időmet vette el, mint amennyit én szerettem volna.

És a filmgyári dramaturgság? Azért az mégis csak egy szakma...

Szakma, szakma, de azért nem kell misztifikálni. Valóban vannak szakmai-technikai részei, de azért mégis csak a tartalmi része a lényege. Dramaturgként azt az irodalmi, politikai és történelmi műveltséget tudtam hasznosítani, ami az évtizedek alatt felhalmozódott bennem. S azért ez sok rendezőnek imponált, olyannyira, hogy hamarosan nagyon divatba jöttem, és többen kértek fel dramaturgnak, mint amennyit el tudtam vállalni.

Milyen filmekben voltál benne?

Egy ideig minden Jancsó-filmnek én voltam a dramaturgia. Aztán ezt a kapcsolatot én szakítottam meg. Én voltam és a mai napig én vagyok minden Makk-filmnek a dramaturgia, aztán a Mészáros Márta-filmeknek. Három vagy négy filmet csinált velem a Márta. A legbüszkébb azonban arra vagyok, hogy sok elsőfilmet én indítottam el, köztük olyanokat, mint András Fricit, Bereményi Gézárt és a legtehetségesebb rendezőt, Jeles Andrást. Otthon megvan az összes forgatókönyv, fejből nagyon nehéz ezt felsorolni. Szomjasnak, Grunwalskynak és Ember Juditnak is én voltam a dramaturgia. Elég jól szórakoztam, s egy idő után a Köllő-stúdió művészeti tanácsának is tagja lettem. Amikor 1977-ben az első Charta-aláírás volt, innen is ki akartak zeccölni finoman, de Jancsó és Makk nagyon határozottan kiálltak mellettem, és megakadályozták, hogy eltávolítsanak a szakmából. Időnként kihagytak a művészeti tanácsból, aztán meg visszakerültem. Egy-két Bacsó-filmnek is voltam dramaturgia.

Mit jelentett a te dramaturgiai munkád?

Mindenkinek megmondtam, hogy mindenben nagyon szívesen segíték, de engem nem lehet hajnalban meg éjszaka rángatni. Ha annyi elég, amit adni tudok, hogy segíték a forgatókönyvet létrehozni, és amikor készen van, akkor elemzem, és megbeszélem a részleteket, akkor válasszanak engem, de ha ennél több kell, akkor keressenek mást. Így aztán mind az Irodalomtudományi Intézetben, mind a filmgyárban igen békésen folyt az életem.

Kikkel kerültél baráti kapcsolatba, akik a régi politikai vénádat bizsergették, hogy ezzel a képzavarral éljek?
Donáthtal csak a hetvenes évek vége felé újult fel a kapcsolatunk. Illetve nem is felújult, hanem akkor alakult ki igazán. A harmincas években ő a *nagyfőnök* volt. Negyven év után vált rendszeressé a kapcsolatunk. Azt lehet mondani, akkortól szinte hetente találkoztunk. Vagy kávéházban, vagy én mentem el a Dániel úti legénylakásába, vagy ő ugrott fel hozzánk. Sokat politizáltunk, s akkor kezdett bizalmas lenni velem. Elmondta a Kádárral való két találkozását, meg általában ő akkor már nagyon erősen kezdett reaktiválódni. Kádár olyat mondott Donáthnak, hogy „gondolkozom azon, hogy meg kellene nálunk alakítani a szakszervezeteket” – ami azért egy elég jelentős kijelentés volt. Ez valamikor a hetvenes évek elején történetet már. S az egyik Kádárral folytatott beszélgetés alkalmával Feri szóvá tette az én ügyemet is, hogy teljes képtelenség, ami velem történik. Kádár csak ógott-mógott, és a végén azt mondta, „olyan furcsa ember ez a Vásárhelyi”. De valami eredménye csak volt a dolognak, mert Aczél akkor kezdett el nyüzsgögni, de még így is vagy másfél évig tartott, amíg bejutott az Irodalomtudományi Intézetbe.

Tudjátok, hogy Donáth Feri is sokáig nagyon passzív és tartózkodó volt. Ekkor ismertett össze engem ezekkel a gyerekekkel, Bence Györggyel, Kis Jánossal, Kenedi Jánossal meg a többiekkel. De ebben, hogy Donáth újra politizálni kezdett, Halda Alíznak is jelentős szerepe volt. Elég hamar megállapítottuk, hogy a nézeteink azonosak, vagy legalábbis ahol nem értünk egyet, ott is nagyon közel állunk egymáshoz. Ennek aztán megvoltak a konzekvenciái a későbbiekben is. Lényegében tehát nemcsak először, hanem másodszor is ő aktivált engem a politizálásban.